

Symposium '2010 – De Oorlog met pensioen?' onder leiding van Hans Blom, voormalig directeur Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie en houder van de Van Cleveringa-leerstoel aan de Universiteit Leiden, ter gelegenheid van de lancering van de website www.klimnaardevrijheid.nl van *Stichting DdM*, 11 mei 2010, Sociëteit De Witte te Den Haag.

~~*~*~*

Welkom namens Stichting DdM – dr. Pieter Stolk, secretaris Stichting DdM en co-auteur van Wij zijn niet bang, tenminste niet erg. Het Engelandvaardersdagboek van Daniël de Moulin

Dames en heren, hierbij wil ik u, namens *Stichting DdM*: Thomas Schippers, Hylke Faber en mijzelf, Pieter Stolk, van harte welkom heten in deze prachtige zaal in Sociëteit de Witte ter gelegenheid van de lancering van de website Klim naar de vrijheid en het minisymposium "2010 - de oorlog met pensioen?".

Klim naar de vrijheid, de aanleiding voor deze middag, begon zo'n vijf jaar geleden. In 2005 stuiten we, door een meer dan half toeval, op het Engelandvaardersdagboek van Daniël de Moulin. Een Engelandvaarder die een belangrijke rol had gespeeld in het verleden van een studentenvereniging waar twee van ons lid van waren. In 2006 zag dit boek het levenslicht onder de titel 'Wij zijn niet bang, tenminste, niet erg'. Het is een bijzonder egodocument dat de Engelandvaart vanuit een heel eigen perspectief vertelt, met veel oog voor de alledaagse en onalledaagse problemen die de tocht van De Moulin en zijn reisgenoten karakteriseerde.

Wat in eerste instantie een eenmalige actie leek kreeg echter nog een lang staartje. In 2008 besloten we om de tocht over de Pyreneeën van De Moulin na te lopen. Op de dag af 65 jaar na hem passeerden we de grens met Spanje. En daar, op ruim 2400 meter hoogte (wellicht bevangen door de lage zuurstofconcentratie?), ontstond het idee voor deze website. Want, waarom zouden we niet proberen om nog meer boeiende en fascinerende verhalen van Engelandvaarders te verzamelen en toegankelijk maken?

En de rest, is geschiedenis.

De website Klim naar de vrijheid, die vandaag wordt gelanceerd, vertelt het persoonlijke verhaal van elf Engelandvaarders. Op de website praten zij openhartig over hun persoonlijke ervaringen, obstakels, gevaren en onvergetelijke momenten onderweg. Divers en vaak uniek beeldmateriaal, achtergrondinformatie en dagboeken complementeren de persoonlijke profielen. Sommige documenten op deze website zijn voor het eerst publiek beschikbaar.

Maar deze website staat niet op zich, de site maakt deel uit van het grote verhaal van de Nederlandse geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Deze oorlog is veel meer dan de optelsom van persoonlijke verhalen. Zonder enige twijfel is de Tweede Wereldoorlog een van de meest tekenende episodes in ons verleden en een waterscheiding in onze nationale geschiedenis. Het einde van die oorlog is nu meer dan 65 jaar geleden.

De belangstelling voor de oorlog is echter onveranderd hoog, en recent misschien wel hoger dan vroeger. Uit een peiling van Novum nieuws onder 2800 Nederlanders bleek dat men nog steeds zeer hecht aan de jaarlijkse herdenking van de slachtoffers van de oorlog, jongeren meer nog dan ouderen.

Maar tegelijkertijd is het duidelijk dat het beeld van die oorlog met het verstrijken van de jaren verandert, en ook de rol in onze herinnering. Gevraagd naar wat de belangrijkste gebeurtenissen zijn die onze wereld hebben gevormd zullen velen nu noemen: de val van het communisme aan het begin van de jaren '90, de aanslagen van 11 september 2001 en de financiële crisis die nu de voorpagina's vult. De Tweede Wereldoorlog hoort daar misschien niet direct meer bij, 20 of 30 jaar geleden was dat waarschijnlijk nog anders geweest.

Maar de oorlog is weliswaar voorbij, maar niet verdwenen (om Chris van der Heijden aan te halen), de herinnering aan de oorlog is op vele plaatsen aanwezig, soms zichtbaar, soms als een onzichtbare onderstroom. Misschien niet meer direct in het dagelijks leven van mensen, maar wel in het publieke domein. Vaak gaat het dan niet meer over de concrete gebeurtenissen tussen 1939 en 1945, maar meer over de Tweede Wereldoorlog als symbool voor allerlei zaken.

De rol als moreel ijkpunt is hiervan slechts één facet, maar wel het meest bekende, van de hedendaagse rol van de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog. We hoeven maar te denken aan de ophef rond de vergelijking die Herman van Veen trok tussen de PVV en de NSB. Of, een meer bizar voorbeeld uit de internationale politiek, de Poolse premier die vindt dat Polen extra stemmen toekomt in de EU vanwege de WOII slachtoffers.

“De oorlog met pensioen” is een veelgehoorde metafoor. De herinnering aan de oorlog verandert. Dat roept vragen op als: hoe zullen we de oorlog herdenken? Welke betekenis heeft zij nog? Wat verliezen we wel, en wat verliezen we niet? Wat moeten we juist wel en niet doen?

Om de betekenis van de veranderende rol van de herinnering aan de oorlog bloot te leggen, en om de context van deze website te schetsen, hebben wij enkele gerenommeerde Nederlandse historici gevraagd om hun licht te laten schijnen over dit thema, onder de titel “2010 – de oorlog met pensioen?”. Ik denk dat we vanmiddag een aantal tophistorici hier mogen begroeten. Het gesprek staat onder leiding van Hans Blom, voormalig directeur van het NIOD. Panelleden zijn de historici Jolanda Withuis (NIOD) en Christ Klep (Universiteit Utrecht).

Wij hopen dat u door Klim naar de vrijheid geïnspireerd wordt, zoals wij dat werden door het maken van deze website, en hopen dat het u ook de gelegenheid geeft om stil te staan bij al die verhalen die nooit verteld zijn of zullen worden.

Ik wens u een aangename middag toe, en ik hoop u na afloop te spreken bij de borrel.

*_*_*_*_*_*

Waarom actualisering van de oorlogsherdenking geen goed idee is – dr. Jolande Withuis, Senior onderzoeker Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie

In 1961 legde een van zijn ministers namens president John Kennedy een krans in Het Achterhuis. De tekst op het lint bij die krans onderstreepte dat de woorden van Anne Frank ook anno 1961 nog betekenis hadden. Die betekenis lag er volgens Kennedy in, dat Anne schreef in confrontatie met een monstrueuze tirannie en dat er in 1961 nog altijd miljoenen mensen moesten leven onder het juk van een soortgelijke tirannie.

Heden ten dage wordt het lot van Anne Frank anders geïnterpreteerd. Velen zullen Kennedy's interpretatie zelfs niet begrijpen. De afgelopen decennia zijn de vervolging en de dood van Anne Frank immers in toenemende mate beschouwd als het resultaat van racisme en genocide, en niet allereerst als de uitkomst van een totalitaire staatsmacht.

In de Koude-Oorlogsjaren echter symboliseerde niet Auschwitz maar Dachau de Tweede Wereldoorlog. Niet de plek waar de nazi's systematisch, fabrieksmatig de Europese joden uitroeid werd gezien als de behuizing van Het Kwaad, maar het kamp waarin het nationaal-socialistische regime voor en tijdens de oorlog zijn politieke tegenstanders had opgesloten. Niet de bestrijding van het racisme maar de bestrijding van het totalitarisme vormde dan ook voor Kennedy de essentie van en de les uit de Tweede Wereldoorlog.¹

Daar zit overigens best wat in, maar het vereist ook de nodige geschiedvervalsing om het zo voor te stellen.

Vergeleken met nu was de oorlog in 1961 nog maar net voorbij. Zestien jaar – het is even kort geleden als ons eerste paarse kabinet.

Dit jaar, 2010, gaat de oorlog weliswaar met pensioen, maar mijn indruk is dat het met dat pensioen zal gaan zoals het vele gepensioneerden schijnt te vergaan: minder druk wordt het niet. Het is rond de Tweede Wereldoorlog nu in elk geval aanmerkelijk drukker dan in 1961.

Dankzij het VWS-programma ‘Erfgoed van de Oorlog’ werden de afgelopen jaren vele miljoenen besteed om op grote schaal bronnenmateriaal in te zamelen en voor de toekomst veilig te stellen. Het programma loopt dit najaar af, maar de stortvloed aan projecten en voorstellen die het heeft opgeleverd, illustreert hoe springlevend het onderwerp ‘oorlog’ nog steeds is.

Er gaat nauwelijks een dag voorbij of we lezen en horen via krant, radio of tv wel iets over de oorlog. Afgelopen najaar zag een nieuwe televisieserie het licht en er verschijnen onafgebroken nieuwe boeken, documentaires, films en interviews. En vandaag een website.

Dat komt niet alleen doordat we met een lustrumjaar van doen hebben. Het komt allereerst doordat de belangstelling onverminderd groot is. Na een betrekkelijke daling in de interesse eind jaren veertig, is sedert midden jaren zestig de interesse gegroeid en gebleven. Anders dan in de jaren vijftig,

¹ Zie over de geschiedenis van het herdenken van de oorlog:

Jolande Withuis, *Na het kamp. Vriendschap en politieke strijd*, Amsterdam, De Bezige Bij 2005.

hoor je nu zelden iemand zeggen: die oorlog hebben we nu wel gehad. De belangstelling is groot, maar waarvoor precies?

Voor Kennedy was de Tweede Wereldoorlog gericht tegen het totalitarisme en die oorlog werd voortgezet met de koude oorlog tegen het rode fascisme. Zo werd ook in Nederland gedacht. De grote verzetorganisaties en partijen zagen de strijd tegen het communisme en voor de vrijheid als een logische voortzetting van de geallieerde strijd tegen het nazisme. De PvdA bijvoorbeeld weigerde in de jaren 50 om aanwezig te zijn bij vier- en vijf-meivieringen waar ook de CPN aanwezig zou zijn.

De communisten op hun beurt gebruikten de oorlog voor hun actuele strijd tegen de achterevolgende kabinetten. Voor communisten was het fascisme een uitwas van het kapitalisme en het kapitalisme derhalve een soort voorstadium van het aankomende fascisme. De executie van Ethel en Julius Rosenberg in 1953 bewees voor de CPN de fascistische aard van onze Atlantische bondgenoot, zoals de toenadering tot West-Duitsland bewees dat onze regering 'aan de leiband liep van de voormalige nazi-generaals'.

Ook na de Koude Oorlog bleef de bezettingstijd een handige kapstok om de eigen goede bedoelingen aan op te hangen.

Tot voor kort bestond de Nederlandse expositie in het voormalige kamp Ravensbrück uit foto's van demonstraties tegen de neutronenbom. De expositie was, mét overheidssubsidie, samengesteld door het communistische Comité Vrouwen van Ravensbrück. En toen Pim Fortuyn in 2002, kort voor zijn dood, onze grondwet bekritiseerde achtte D66-voorman Thom de Graaf het gepast om hem om de oren te slaan met – wederom – Anne Frank.

Er waren overigens ook alle vijftenzestig jaar sedert de bevrijding mensen die zich keerden tegen dergelijk misbruik van de oorlog. Zij wilden het herdenken zo zuiver mogelijk houden. Hun redenering was: We moeten de doden herdenken maar we mogen niet *namens hen* spreken. Wat de doden hadden gevonden van actuele kwesties weten we niet. We mogen de doden niet claimen en we mogen niet namens hen beweren dat zij voor vrede, tegen discriminatie, voor de grondwet of tegen het dragen van bont zouden zijn geweest. Bovendien zijn die doden geen uniform collectief.

Hoewel mij dit standpunt het meest zuiver voorkomt, besef ik dat ook dit oningevulde beroep op de doden *als doden* niet ongecompliceerd is. Anno 2010 zijn er steeds minder mensen die die doden hebben gekend en die dus echte, concrete mensen herdenken. De tijd komt rap nabij dat er niemand meer is die de oorlog zelf heeft meegemaakt. Het vasthouden aan de oorlog-op-zich als kern van de herdenking wordt daarmee nog moeilijker. En het was al zo moeilijk, aangezien die oorlog nu eenmaal door de jaren heen en door de verschillende generaties en levensbeschouwelijke groeperingen op uiteenlopende wijzen is begrepen en beleefd.

We staan dus wel degelijk voor een opgave, althans als we het herdenken willen voortzetten.

Nu de oorlog 'met pensioen' gaat, buigen allerlei gremia als bijvoorbeeld het Nationaal Comité 4 en 5 mei zich over de vraag hoe de oorlog in de toekomst te herdenken. Hoe we de herdenking zouden moeten invullen, weet ik ook niet zo een-twee-drie. Ik weet wel dat ik niets zie in de neiging die zeker van overheidszijde bestaat, om bij 'het vertellen van het verhaal aan nieuwe generaties' aan te sluiten bij 'hedendaagse thema's' en bovendien rekening te houden met de veranderde samenstelling van de bevolking.

Zo schreef staatssecretaris Jet Bussemaker bij haar aantreden dat de dodenherdenking in het teken diende te staan van de multiculturele samenleving, een aanbeveling die tot pijnlijke pogingen leidde om te bewijzen dat Marokkaanse soldaten een flink aandeel hadden gehad in onze bevrijding. De dodenherdenking zou bovendien een samenbindend effect moeten hebben. In de stukken van het Nationaal Comité 4/5 mei ging het dit jaar over 'vrijheid wereldwijd' en stond de vraag centraal hoe wij kunnen bijdragen aan de vrijheid van de ander.

Mij lijken al deze stichtelijke of zelfs onverhuld politieke benaderingen precies de verkeerde richting. De oorlogsherdenking is geen opbouwwerk.

Vasthouden aan één nationale versie van de oorlogsgeschiedenis brengt risico's met zich, dat is waar. Zo beriepen de Serviërs zich in hun recente strijd tegen de moslims op hun dappere nederlaag in 1389 tegen het oprukkende Ottomaanse Rijk. Aan het koesteren van dergelijke mythes kan geen weldenkend mens behoefte hebben.

Maar het naar de waan van de dag aanpassen, bijschaven of pasklaar maken van de historische werkelijkheid is niet minder riskant.

De opgave waarvoor wij staan is hoe we de historische werkelijkheid van WOII recht kunnen doen zonder te vervallen in ofwel een versteende 'Slag op het Merelveld'-attitude, ofwel een goedkope, politiek-correcte vertaling naar actuele politieke en sociale problemen.

Dat wetenschappers in de loop der jaren steeds andere accenten hebben gelegd in hun analyse van WOII, betekent niet dat er geen historische feiten zijn en dat we de oorlog naar willekeur kunnen interpreteren. In de Koude Oorlog gold het totalitarisme als de kern van het kwaad van WOII, nu zien we genocide als die kern. Ik denk dat die beide invalshoeken waar zijn en dat aandacht voor beide gevaren een waarachtig geschiedbeeld oplevert. Uit beide vallen ook waarden te destilleren die het herdenken betekenis kunnen verlenen.

Dat zou zo abstract mogelijk moeten gebeuren; een directe politieke boodschap valt uit die waarden niet te destilleren. Of de islam een totalitaire ideologie is waartegen moet worden gewaarschuwd, of een onschuldige religie die moet worden beschermd tegen discriminatie – dat zullen we allen zelf moeten uitmaken. Daarop geeft de geschiedenis geen antwoord en behoort ook een herdenking geen antwoord te geven. Echter, dat totalitaire regimes en de systematische discriminatie van bevolkingsgroepen gevaarlijk zijn, kunnen we uit de Tweede Wereldoorlog gevoeglijk concluderen.

Als gezegd: de neiging WOII te actualiseren en in te zetten voor hedendaagse kwesties en conflicten is niet nieuw. In haar fraaie analyse van de strijd om de herdenking van de Februaristaking liet Annet Mooij (2006) zien dat ook bij die herdenking de politiek het won van de geschiedenis, en dat de eigen invulling van de oorlog prioriteit had boven de historische waarheid. Zo schroomde de CPN, waarvoor die herdenking een kroonjuweel was, niet om de rol van aanstichters van de staking te ontkennen, toen die niet langer de partijlijn volgden.

Bij de herdenking werd geprotesteerd tegen alle mogelijke rechtse regimes (zoals in Chili en Griekenland) maar nooit tegen de Gulag.

In haar epiloog merkt Mooij op dat de communistische praktijk om de oorlog in te zetten voor hedendaagse doeleinden en conflicten, inmiddels gangbaar is geworden. Ik citeer:

‘Het is gemeengoed geworden om de betekenis van de staking te verpakken als een boodschap voor het heden en een vermaning voor de toekomst. De van oorsprong communistische herdenkingstraditie kan in dit opzicht als de grote overwinnaar worden uitgeroepen’.

Wat voor de herdenking van de Februaristaking geldt, geldt voor 4 en 5 mei. Ook bij de officiële invulling van dodenherdenking en bevrijdingsdag is actualisering bon ton geworden. In het kader van die actualisering wringen de organisatoren van allerlei herdenkings- en bevrijdingsevenementen zich nu al jaren in bochten om de oorlog ‘herkenbaar’ te maken voor nieuwe Nederlanders en nieuwe generaties. De eigenlijke oorlog zou jonge mensen of mensen van elders en zeker jonge mensen wier ouders van elders kwamen, niet aanspreken, en om het herdenken zin te geven moet die ‘herkenbaar’ worden gemaakt.

Mijns inziens duidt het streven naar ‘herkenbaarheid’ op een fundamenteel misverstand. Het misverstand dat mensen alleen maar belangstelling kunnen hebben voor of alleen maar betrokken kunnen zijn bij ervaringen die ze uit hun eigen leven kennen. Dat is gelukkig niet waar, zoals kortgeleden bleek uit een enquête van Elsevier en ook al uit de kijkcijfers voor de tv-serie *De Oorlog*.

Dat neemt niet weg dat er ook desinteresse bestaat.

Maar in plaats van de oorlog ‘herkenbaar’ te maken, zouden we zulke mensen moeten aanspreken op hun vermogen tot empathie. Herkenbaarheid en empathie staan op gespannen voet. Herkenbaarheid impliceert de vertaling van vreemde ervaringen in eigen richting, empathie verloopt andersom. Empathie is het vermogen je te verplaatsen in de situatie, gevoelens of gedachten van een ander. Empathie impliceert dus dat je je inleeft in situaties die voor jouzelf *niet* direct herkenbaar zijn.

Verstandiger dan de oorlog bij voorbaat te reduceren tot hapklare brokjes bekend leed, lijkt het mij om het publiek zoveel mogelijk de levens voor te toveren van echte mensen, zoals bijvoorbeeld met biografieën. En door de dilemma’s inzichtelijk te maken waarvoor mensen zich in de bezettingstijd gesteld zagen. Een website zoals hier vandaag wordt geopend, met feitelijke informatie, persoonlijke ervaringen en bronnenmateriaal, waardoor we inzicht krijgen ook in de gevaren die hun keuze met zich bracht, spreekt mij meer aan dan het creëren van allerlei kunstmatige verbanden en geforceerde vergelijkingen met sociale problemen van nu.

Empathie is niet hetzelfde als identificatie. Er is niets op tegen om te erkennen dat, hoe empathisch je ook bent, ervaringen als concentratiekampen, het toekijken bij ophanging, de onderduik, de selectie van je dierbaarsten in de vernietigingskampen, nooit helemaal voorstelbaar worden. Pogingen dergelijke ervaringen herkenbaar te maken leiden al te gemakkelijk tot banalisering.

Zodra er niemand meer leeft die de oorlog heeft meegemaakt, is de oorlog definitief van ons allemaal. Iedereen mag de ervaringen uit die oorlog toepassen zoals hij of zij wil. Wie er lessen uit denkt te kunnen trekken, moet dat vooral doen. Maar graag in stilte en bescheidenheid, en voor zichzelf. Niet van overheidswege en collectief.

*_*_*_*_*

Verdwijnt met de oorlogsgeneratie iets unieks? – dr. Christ Klep, onderzoeker Universiteit Utrecht

Verdwijnt met de oorlogsgeneratie een *unieke* generatie? Een generatie die ‘onvervangbaar’ is, behept met bijzondere eigenschappen? En zal – in het verlengde van de voorgaande vragen – ons beeld van de oorlog veranderen als die generatie inderdaad is verdwenen?

Dergelijke vragen doen onwillekeurig denken aan het bekende, journalistiek getinte boek *The Greatest Generation* (1998) van NBC-presentator Tom Brokaw. Hij bezocht in 1984 de landingsstranden van Normandië vanwege de veertigste verjaardag van D-Day. Brokaw raakte overweldigd door de herinneringen van de veteranen van D-Day, die de deur openzetten voor zijn eigen herinne-

ringen aan de oorlog. Brokaw spendeerde de navolgende vijftien jaar aan het optekenen van honderden verhalen, vooral via interviews. De meest pregnante verhalen vormden de basis voor *The Greatest Generation*. Het zijn, in Brokaws woorden, de verhalen van gewone mensen die veranderen door bijzondere omstandigheden: vrouwen die het huishouden vaarwel zeggen om mannenwerk te gaan doen in fabrieken; zwarte soldaten die zich via het leger emanciperen; gewone jongens die grote leiders worden, zoals George Bush. De hoofdstuktitels in *The Greatest Generation* weerspiegelen de insteek van Brokaws boek: 'Ordinary People,' 'Heroes,' 'Women in Uniform and Out,' 'Shame, Love, Marriage and Commitment,' enzovoorts. Of zoals op de omslag staat te lezen: 'The Greatest Generation salutes those whose sacrifices changed the course of American history.' Dit is het verhaal van vanzelfsprekende zelfopoffering en trots.

Overigens was de reactie op *The Greatest Generation* vanuit jongere generaties dan die van Brokaw vaak allesbehalve mals. Daaruit sprak vaak een sterke woede: 'Thank You Tom Brokaw's generation for winning the war that should have been won (though without the Atomic-bomb), and then sending us into Korea, and Vietnam, and Iraq, and Iraq again and Afghanistan, just to name a few. You insult us all, even your own generation.' Het is een intergenerationele woede die wellicht enigszins vergelijkbaar is met de scherpste en boosheid die culmineerde in de rellen rond het huwelijk van Beatrix en Claus in 1966 en de studentenrevolte van 1968.

Hoe dan ook, de vraag dringt zich op: kent ook Nederland een eigen *Greatest Generation*? Een unieke generatie, behept met bijzondere eigenschappen? En verdwijnt met die oorlogsgeneratie misschien niet een *greatest generation*, maar dan toch in elk geval – conform de status die Nederland zichzelf nog wel eens toedicht – een '*middle-great generation*.' Nu lijkt de vergelijking op het eerste gezicht niet op te gaan. Een vergelijking tussen de Amerikaanse *Greatest Generation* en een vermeende Nederlandse '(middel)grootste generatie' is een beetje als de spreekwoordelijke vergelijking tussen appels en peren. Of, zo men wil, tussen hamburgers en tulpen.

Wetenschappelijk gezien bestaat die 'oorlogsgeneratie' echter wel degelijk. Het is niet alleen een zegswijze. De sociologische literatuur toont dat deze generatie wel degelijk het besef (gevoel) heeft een aparte generatie te zijn. Het is de generatie geboren tussen 1910-1930. Doorgaans wordt de breuk gelegd ruwweg midden jaren vijftig. Van deze oorlogsgeneratie geeft negentig procent aan het gevoel te hebben tot een aparte generatie te behoren. Ter vergelijking: van de daaropvolgende generaties voelt maar tweederde zich 'babyboomer' en 55 procent 'keuzegeneratie.' Hun generatiebesef is dus wezenlijk kleiner.

De kenmerken van deze oorlogsgeneratie zijn bekend: gezagsgetrouw, hardwerkend en beheerst, een strenge seksuele moraal, spaarzaam, verzuimd. Dit zijn kenmerken die voor een belangrijk deel overeenstemmen met die van de Amerikaanse *Greatest Generation*. Maar er doet een fundamenteel verschil op. Het verhaal van de Amerikaanse *Greatest Generation* is natuurlijk bovenal een *positief* verhaal, het verhaal van de overwinnaar en van het bewijs dat *the American way of life* superieur is: de Verenigde Staten als de *shining city on the hill*, de Tweede Wereldoorlog als de periode waarin minderheden en vrouwen zich emancipeerden, enzovoorts. Ook de Koude Oorlog kon dat Amerikaanse zelfbeeld niet aantasten: sterker nog, de Koude Oorlog was volgens de meeste Amerikanen noodzakelijk om de verworvenheden van WO-II veilig te stellen. Goed en fout was helder: 'wij goed, zij fout.' Dat 'goed' moest overigens nogal wat 'fout' gedrag rechtvaardigen, zoals racisme in de Pacific tegenover de Japanse vijand. Bovendien werd het grootste gevaar tijdens de oorlog niet zo zeer gedragen door 'de' Amerikaanse bevolking – als in Europa – maar vooral door de militairen overzee. De VS werden niet gebombardeerd, Pearl Harbor uitgezonderd. Natuurlijk waren er geruchten over Japanse onderzeeërs voor de kust van Los Angeles en San Francisco. En over brandvleermuizen, die met kleine brandbommetjes gevaar zouden gaan stichten langs de westkust van de VS. Het bleef bij geruchten. Dit Amerikaanse zelfbeeld is de afgelopen decennia niet wezenlijk veranderd en dat zal zo blijven in de nabije toekomst. Het verdwijnen van de Amerikaanse oorlogsgeneratie (*Greatest Generation*) zal dus 'vloeibaar,' zonder al te grote schokken plaatsvinden. Het Amerikaanse zelfbeeld over de oorlog (natuurlijk met alle bijbehorende kritiek, bijvoorbeeld over de inzet van de atoombommen) en over de rol en de prestaties van de oorlogsgeneratie staat immers op hoofdlijnen al een tijdje vast.

Die overgang ligt in Nederland aanzienlijk complexer. Het verhaal van Nederland in WO-II is minder positief dan het Amerikaanse verhaal en het is moeilijker met deze episode 'in het reine' te komen. De vraag is dan: welke rol zal onze verdwijnende oorlogsgeneratie gaan spelen in het toekomstige beeld van de oorlog, bij het 'in het reine' komen?

Hier is een veelgemaakt, maar wel belangrijk onderscheid nodig. In Nederland is het beeld van de Tweede Wereldoorlog – zij het met meer wroeging en discussie dan in de VS – als allesomvattend fenomeen inmiddels wel zo'n beetje 'af'. De oorlog is en blijft ons collectieve ijkmoment, onze toetssteen van goed en fout. J.A.A. van Doorn beschrijft in *Gevangen in de Tijd* mooi hoe dat beeld is samengesteld tot een schijnbaar onverwoestbaar geheel. Ruwweg zijn 'we' het er nu wel over eens dat de oorlog niet echt een diepe breuklijn in de Nederlandse geschiedenis vormt. De continuïteiten zijn tenminste even groot. Professor Klein sprak wel van 'Het incident van de Oorlog.' Critici wijzen er bovendien op dat ons 'algemene' beeld van de oorlog wel dege-

lijk óók een bewuste politieke constructie van de overheid en deels van de oorlogsgeneratie zelf is (geweest). Dit is het beeld dat de jongeren kennen en blijkbaar ook accepteren: niet uit eigen ervaring, maar in de abstracte betekenis van 'functionele' unieke waarschuwing. De oorlog als iets waaruit je lessen kunt en moet trekken, tegen bredere krachten als fascisme en discriminatie. Dat, zo redeneerde de overheid, is functioneel naarmate de multiculturele samenleving vorm kreeg en krijgt. Von der Dunk noemde dit afkeurend: door de overheid aangewakkerde oorlogs-educatie, rond herdenkingen en iconen als Anne Frank. De Tweede Wereldoorlog als unieke gebeurtenis, maar ingebed in een abstracter web van moreel ijkmoment. De Utrechtse hoogleraar Ido de Haan zet zich overigens af tegen het – op deze manier – inschakelen van alle slachtoffers voor een brede 'goede' boodschap. Daarmee gaat volgens De Haan het historisch unieke van elk slachtoffer en elke groep slachtoffers (deels) verloren.

Tegenover deze overkoepelende 'plaatsing' van de Tweede Wereldoorlog staan de talloze afzonderlijke ervaringen en herinneringen van de oorlogsgeneratie zelf. Deze zijn enorm gevarieerd. Ze verschillen van uur tot uur, dag tot dag, jaar tot jaar. In een Jappenkamp of op het kalme platteland. In het verzet of collaborerend. De ervaringen zijn voor wie ze heeft doorgemaakt vaak uniek. Zo wordt het doorverteld aan de navolgende generaties: 'Wat papa en mama hebben meegemaakt, is ongelooflijk!'

Maar, en hier wordt een extra laag van complexiteit toegevoegd – de individuele ervaringen en herinneringen kunnen op hun beurt wel degelijk gegroepeerd worden. Mensen herkennen niet zelden hun eigen 'unieke' ervaringen in die van anderen. Bijvoorbeeld in het bekende gevoel dat men als het ware 'los' stond van de oorlogsgebeurtenissen, geen greep meer had op de gebeurtenissen die als een stoomwals iedereen verpletterden. Het bekende en herkenbare gevoel in een soort 'survival mode' terecht te komen. Dit 'soort' oorlogservaringen is – in al hun variëteit – van alle tijden. De ervaringen van de boer in Zeeland zullen herkenbaar zijn voor de boer in de Franse Provence. Hetzelfde geldt voor de stadsbewoners die bombardementen meemaakten of – meer in het algemeen – onder het bezettingsjuk terecht kwamen. Dat de Amerikanen nooit deze bezettingsservaring meemaakten, heeft overigens wellicht mede hun houding tegenover Nederland bepaald: een combinatie van medelijden en verbazing. Bij de Polen – evenzeer bezet – zag men dan toch een meer 'oprechte' sympathie, meer authentiek inlevingsvermogen?

Moeten we dan eigenlijk nog wel een (extra) inspanning doen om de verhalen van de oorlogsgeneratie vast te leggen, nu we weten dat het overkoepelende beeld van de oorlog – als moreel ijkmoment – al vaststaat en dat de individuele herinneringen niet overwegend positief, eerder gefragmenteerd, maar als zodanig ook weer niet 'uniek' zijn? Het antwoord is natuurlijk 'ja'. Van een historicus zal men ook geen ander antwoord verwachten. Alleen al de Holocaust blijft de moeite waard om vastgelegd te worden. Maar de verhalen moeten ook blijvend worden vastgelegd simpelweg vanwege de essentie van de geschiedschrijving zelf: om het doorgemaakte verleden te kunnen reconstrueren. Als de aarde vergaat en er resteert nog één persoon, dan toch liefst een historicus! Gewoon, omdat we willen weten wat er gebeurd is. Bovendien is er het praktische doel van verwerking. Beide komen bijvoorbeeld samen in het Interview Project Nederlandse Veteranen (IPNV) dat momenteel wordt verzorgd door het Veteraneninstituut in Doorn. We kennen – terzijde – de uitvoeringsproblemen die daarmee samenhangen: de kwetsbaarheid van het geheugen en het risico dat bronnen alsnog voor eeuwig verdwijnen. Steeds meer belangenorganisaties sluiten de deuren, waarmee ook het gevaar opdoemt dat hun archieven onbereikbaar zullen blijven.

Dreigt met het verdwijnen van de oorlogsgeneratie dan het gevaar dat – nu de fakkeldragers van de oorlog verdwijnen – ook ons besef van het belang van de mensenrechten zal afnemen? Dit waren immers de rechten waarom de strijd 1939-1945 zozeer draaide. Hierover ben ik positief. De oorlogsgeneratie heeft sterk bijgedragen aan het ijken van de universele mensenrechten. Deze codificering en internationalisering weerspiegelde zich in vitale documenten als het Handvest van de VN en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, maar bijvoorbeeld ook in het project van de Europese integratie. Dit is een blijvende erfenis. Het is overigens boeiend te zien dat – nu de oorlogsgeneratie verdwijnt – er een zekere stagnatie dreigt in de verdere inhoudelijke ontwikkeling van diezelfde (universele) mensenrechten. Dit komt omdat de fusie tussen individuele mensenrechten (de kern van de geallieerde inspanning in WO-II) en de – vooral in Afrika en Azië na 1945 gepropageerde – collectieve mensenrechten (voeding, grondstoffen, religie, enzovoorts) moeizaam verloopt.

Een prikkelend bedoelde laatste opmerking. Maakt het verdwijnen van de oorlogsgeneratie iets uit voor de discussie over de vraag of Nederlanders nu wel of niet kunnen vechten? Raken we met de verdwijnende oorlogsgeneratie eindelijk af van dat vermaledijde stigma van koopman en dominee, van Nederland als P.C. Hooftstraat in een onrustige wereld? U kent de argumenten, vaak gehoord in de kritische media: vechten is nu eenmaal niet 'des Nederlander.' 'We' zijn haast uniek in onze passiviteit, het zit in onze volksaard. Dit alles komt dan samen in het waarschuwend woord 'Srebrenica!' De Tweede Wereldoorlog zou dan slechts één episode zijn in ons weinig verheffende militaire zelfbeeld. Het is aardig in dit opzicht nog eens Maarten Hoff's *Het misplaatste Oranje boven gevoel. Het falen van het politiek-militair systeem in Nederland en Nederlands-Indië 1825-1995* erbij te pakken. Nederland kent, stelt Hoff, de traditie dat militairen

en politici altijd maar weer het oorlogvoeren en de vijand onderschatten. Politici en militairen snappen elkaar sowieso niet. En de harde lessen van de Tweede Wereldoorlog (en vooral van de meidagen 1940!) hebben we wéér niet geleerd. Zie Srebrenica.

Klopt dit beeld? Zijn Nederlandse politici en militairen als voorheen incompetent. Kunnen en willen we nog steeds niet vechten? Heeft ook WO-II ons niet dat martiale DNA gebracht? In het algemeen geldt de volgende opmerking: sinds WO-II zijn alle westerse democratieën meer waarde gaan hechten aan het leven van de individuele burger. Er is minder bereidheid soldaten collectief te offeren als kanonnenvoer. De body-bagthese is hiervan een reflectie: de theorie dat de brede steun aan een oorlog of militaire missie zal afnemen naarmate er meer eigen militairen voor moeten sneuvelen. Dit geldt al helemaal als het doel van de oorlog niet zozeer nationaal eigenbelang is, maar een 'goed doel', zoals het redden van vreemdelingen in Verwegistan. Steeds vaker fungeert de krijgsmacht als instrument van bredere buitenlandspolitieke doelen. Letterlijk is hier sprake van een 'nieuwe generatie' missies. Er is geen zichtbare schakel met de Tweede Wereldoorlog of de oorlogsgeneratie. Het verdwijnen van de oorlogsgeneratie zal hierop dus geen invloed hebben. Sowieso is het onterecht als we de Tweede Wereldoorlog inschakelen om hedendaagse missies als in Afghanistan te helpen rechtvaardigen. Tijdens de recente bevrijdingsherdenkingen trokken politici en andere functionarissen regelmatig de parallel tussen de bevrijding van Nederland en de missie in Afghanistan. Toen brachten de geallieerden onze vrijheid en democratie, nú doen onze troepen hetzelfde in Afghanistan. Historisch noch inhoudelijk gaat die parallel mijns inziens op. Ik vond het interessant om te zien hoe in Canada deze schakel tussen de Tweede Wereldoorlog en de Canadese aanwezigheid in Afghanistan óók werd gelegd, maar ook daadwerkelijk werd geaccepteerd als een terechte parallel. Als één episode in een lang verhaal van Canadese strijd overzee. Daar valt historisch ook inderdaad iets voor te zeggen, gezien de Canadese inspanningen tijdens beide Wereldoorlogen en latere vredesoperaties. In onder meer Afghanistan blijken onze militairen trouwens qua professionaliteit niet onder te doen voor hun buitenlandse collega's. Met dat P.C.Hoof gevoel valt het dus wel mee.

Met het verdwijnen van de oorlogsgeneratie zal ons beeld van de *militaire* kant van het conflict niet wezenlijk 'kantelen.' De grote historiografische discussies zijn inmiddels in gang gezet, overigens deels juist onder invloed van veteranen die hun visie in die discussie opgenomen willen zien. Denk aan de discussie die ontstond naar aanleiding van het boek *Mei 1940* van H. Amersfoort en P. Kamphuis (red.). Het boek stelde onder meer dat de Duitsers tijdens hun opmars, met name bij de Grebbelinie, niet wezenlijk vaker het oorlogsrecht schonden dan de Nederlandse verdedigers. De discussie over Indië is inmiddels evenzeer op gang gekomen. Nieuwe studies stellen ons beeld langzaam maar zeker bij, een kenmerkend fenomeen in de geschiedschrijving. Hoe dan ook was de Nederlandse militaire bijdrage aan de geallieerde oorlogsinspanning te klein om deel uit te kunnen (gaan) maken van de grote historiografische debatten: waarom wonnen de geallieerden, waarom verloren de Duitsers?

Concluderend. Ook na het verdwijnen van de oorlogsgeneratie zullen we de Tweede Wereldoorlog vooral blijven zien als een - op zich uniek - moreel ijkpunt. Maar de ervaringen en herinneringen van die generatie - hoewel misschien niet allemaal uniek op zich - blijven absoluut de moeite waard. We moeten ze blijven optekenen en verzamelen, alléén al omdat de geschiedschrijving dat vraagt. De oorlog met pensioen? Wat mij betreft dus nog zéker niet.